

I ett ombonat rum

Av: Ken Andersson

Handledare: John Haglund

Södertörns högskola | Institutionen för Lärarutbildningen

Kandidatuppsats 15p

Grundlärarutbildning med interkulturell profil med inriktning mot fritidshem,
erfarenhetsbaserad,

Vårterminen 2017

Förord

”Röden slog sig ner bredvid dem och prasslade demonstrativt med papprena.

”Jag har kommit för att... jag har kommit för att... Vad gör ni?”

”Vad tror du? Vi väntar, sa Mack.

”På att det ska komma saker”, fyllde Barnhans i.

”Jag har läxa till dig, Mack”, mumlade Röden och drog upp ett papper ur fickan.

”Kom loss, jag har inte tid”, fräste Mack och spanade intensivt ut över ån.

”Kanske Barnhans...” fortsatte Röden.

”Barn har aldrig läxor!”

Röden stoppade slokörad ned pappret igen.” (Lindgren 1990, s. 32, 33)

Title: In a cozy room

Author: Ken Andersson

Mentor: John Haglund

Term: Spring 2017

Abstract

I hope this scientific essay can shed some light over how guilt can appear at a school, primarily for those working as fritidslärare. Fritidslärare come often in close contact with special needs children. In the story I shall recount a case where I have taken the role of carer and helping an extroverted pupil through his schoolday. He spends most of his time outside the classroom and is mostly with a special needs teacher. Generally his day is filled with rewards and punishment; methods that I find myself uncomfortable with. On one of these schooldays I find myself giving up on him. I see myself ignoring him, taking out my cell phone while he watches a film on the computer. In this situation I feel guilt. Do I have a bad moral standard or am I just acting in accordance with the situation? The question of how I deal with this guilt and what shape the guilt takes are two of the questions I pose to myself.

I have made use of the Algerian author and philosopher Albert Camus and his theory of the absurd and the lack of freedom in our lives and how the absurd always stands in the way of total freedom. If we are aware of its existence then we can live with it and minimize its effect upon us. I will also refer to his novel *The Fall* (2007) in which the protagonist has long managed to avoid guilt and judgement. He comes to feel discomfort after an incident that he identifies as feelings of guilt. The guilt can be both collective and individual. In my text I shall concentrate on individual guilt. I, as an individual teacher, have my version of the truth whilst those around me have another. What does this imply? I also treat the mechanisms of control within the school that manifest themselves through reward and punishment.

Keywords: #guilt, #theabsurd, #Camus, #power, #thetruth

Sammanfattning

Denna vetenskapliga essä hoppas jag skall kunna sprida ljus över hur skuld kan se ut på en skola och då främst hos yrkesgruppen fritidslärare. Som fritidslärare konfronteras man ofta med barn som behöver extra stöd. I berättelsen tar jag upp ett fall där jag tar på mig elevassistentensrollen och hjälper en utåtagerande elev under skoldagen. Han tillbringar större delen av sin skolgång utanför sitt klassrum och inne i speciallärarens lilla rum. Hans vardag är präglad av belöningar eller straff, metoder som jag känner mig obekvämt med. En av dessa skoldagar ger jag upp på honom. Jag ser mig själv sitta och ignorera honom med min telefon i handen medan han sitter och tittar på film på sin dator och skulden ger sig till känna. Har jag brustit i moral eller agerar jag bara utifrån situationen? Frågor som hur jag hanterar denna skuld och vilken form skulden tar är två av frågorna jag ställer mig.

Till min hjälp har jag tagit den Algeriska författaren och filosofen Albert Camus. Hans teori om det absurda, om livets brist på frihet där det absurda står i vägen för all frihet. Om man blir varse om dess existens så kan man leva med den och då minimera dess inverkan. Jag tar även hjälp av hans bok *Fallet* (2007) där huvudpersonen länge har undvikit skulden och att bli dömd men efter en händelse känner ett obehag som visar sig vara skuldkänslor, och börjar rannsaka sig själv.

Skulden kan vara både kollektiv och enskild. I denna text kommer jag att koncentrera mig på den enskilda skulden. Jag som ensam fritidslärare har en sanning medan omvärlden har en annan, vad gör det för skillnad? Jag skriver även om kontrollförhållanden som visar sig på skolan genom belöningar och bestraffningar.

Nyckelord: #skuld, #absurditet, #Camus, #moral, #makt, #sanningen

Innehållsförteckning

Väntrummet	6
Syfte och frågeställning	9
Med vetenskaplig essä som metod	10
Etiska överväganden	11
Personliga reflektioner	11
Utvidgade reflektioner	13
Självförtroende och absurditet	13
Makten och sanningen	15
Skuld	17
Slutord	21
Referenslista	23

Väntrummet

De flesta dagarna får jag honom inte att göra någonting. Under lektionstid sitter han med youtube och jag med min telefon och ingenting händer. Jag har gett upp.

Han är sjuk igen, får jag höra när jag kommer på morgonen. Vi får hjälpas åt, får jag höra, men det blir aldrig riktigt så. ”Han”, är Johans assistent. En utbildad ung kille som efter ett halvår som heltidsanställd elevassistent har börjat vara mer och mer frekvent hemma från jobbet. Jag har jobbat på skolan lika länge som den nya elevassistenten. När han är borta skall jag vara med Johan har jag lovat. Jag låser upp till speciallärarens rum med den vanliga klumpen i magen. Idag har jag inte tagit med mig Johans dator. Vi har pratat om Johans datoranvändande, det är ett problem. Samtidigt är det där man kan få honom att jobba lite med något av skolämnena. I det lilla rummet råder samma falska lugna miljö med två runda bord och två stolar till varje bord. Det finns en liten blommig tvåsittsoffa där man kan sitta och läsa. Det är mycket mer omsorgsfullt dekorerat och pyntat än någon av klassrummen, till och med fritidshemmet lite längre ner i korridoren ligger efter i hemtrevlighet.

–Jag fick det här papperet av Karin som hon vill att vi gör... Jag säger ”vi”, det låter mindre hotfullt.

–Var är min dator?

–Den är på kontoret, men vi måste göra det här mattepapperet först... Johan lämnar rummet, jag vet att han är på väg till kontoret.

Jag känner mig misslyckad som inte kan få honom att stanna kvar. Johan kommer inte att nå målen i något av årskursens ämnen. Han kommer inte att nå sina läromål oavsett om jag får honom att jobba eller inte. Han sitter i det här rummet för att hållas borta från klassrummet där han har straffat ut sig själv, och blivit utstraffad. Under hela skoldagen måste någon vara i närheten som en medlande skugga och konfliktstöd. Personalen som jobbar och känner Johan har alla resignerat. Ännu mer nu när Johan har fått en assistent.

Jag tar sats och reser mig och går efter. Mina kollegor vet hur svårt det är att vara med Johan. De vet också vad vi har bestämt om hur Johan ska få använda sin dator, bara som arbetsdator och som belöning för en arbetsinsats.

–Johan, vi hämtar den sedan, vi gör klart de här mattetalen först, sedan hämtar vi din dator.

–Jag vill ha min dator nu, då slipper vi hämta den sedan.

–Jag kan hämta den sedan, du behöver inte den nu och du får inte använda den nu ändå.

Han är framme och knackar på dörren till vårt arbetsrum och kontor. Att han inte ber mig öppna dörren till kontoret gissar jag beror på att han inte tror att jag kommer att göra det utan en massa tjat. Lasse öppnar dörren inne från arbetsrummet.

–Hej Johan!

–Ligger min dator där inne?

–Det vet jag inte, men ska du ha den nu, det bestämmer inte du, det får Ken bestämma.

Lasse tittar på mig. Många tankar hinner rusa igenom mitt huvud. Ett nej här kommer att få någon sorts negativ reaktion, vilken vet man aldrig riktigt, han har vid ett flertal tillfällen stuckit från skolan. Ett ja från mig så har Johan vunnit första ronden. Dessutom ser jag vek ut inför min kollega.

–Jag säger ja. Jag har en vag förhoppning om att datorn kan ligga där inne i det lilla rummet som en svart fyrkantig belöningsmorot. Självklart tjar jag på om att, *han bara får använda den efter det vi har gjort skoluppgifterna*. Det är såklart lika viktigt att Lasse får höra mig säga detta som Johan. Inne i vårt rum vill Johan sätta på sin dator.

–Nej säger jag, börja inte nu Johan, du vet att vi skulle göra den här först, jag vinkar med skolpappret. Johan börjar argumentera om att han brukar få göra sina skoluppgifter på datorn. Jag säger att detta inte går att göra på datorn. Johan förklarar att det visst går, han ska visa mig hur han tänker, han fäller upp sin dator.

–Men kom igen Johan det är en två tre..., 15 tal bara som du skall göra!/? Jag lägger min hand på hans axel och skakar honom skämtsamt.

–Jag ska visa dig ett kul klipp också, säger han upphetsat.

Jag och Johan kommer på samtidigt att hans lösenord har ändrats, just för att han inte skall kunna använda sin dator hur som helst.

Den nya koden kan jag faktiskt inte men jag lovar att ringa hans assistent efter han har gjort lite skolarbete. Jag har fått en fördel och vunnit tid.

–Ring han nu!

–Nä jag ringer sedan lovar jag, han är ju sjuk och är hemma, vi ringer sedan.

–Jag kommer inte göra det där pappret! Han stirrar på mig bestämt.

–Då blir det ingen dator heller Johan.

Jag får nu höra hur jävla dum i huvudet jag är och hur schyst hans assistent är, och vad han minsann får göra för honom. I fem minuter försöker han febrilt att lösa koden. Jag gillar Johans assistent. Vi gillar samma saker och han är himla trevlig. Men han är som många assistenter lämnad ensam. Han och Johan är kompisar på ett helt annat plan än vad jag och Johan är. Att bli utspelad mot

elevassistenten eller mot någon annan kollega är något som alla på avdelningen är vana vid. Vi försöker att alla ska ha samma regler runt Johan, men det blir inte samma ändå.

Johan har slutat att försöka lösa koden. Det enda som hörs är ljudet av en penna som åker i väggen, någon tråkloss, ett mjukdjur.

–Jag tänker göra hälften, och sedan ska du ringa! Detta är typiskt Johan. Allt som sker ska vara på hans premisser, ibland med ett hot, *annars...* Jag säger att vi börjar så får vi se.

–*Du ska lova*, säger Johan. Jag står på mig och säger att jag lovar ingenting. Jag får onda ögat av honom och reser mig upp, och som en god gärning plockar jag upp de slängda sakerna.

–Jag vässar pennan Johan, så sätter vi igång, säger jag, och det gör vi. Han får större problem med mattetalen än vad jag trott och han gör det inte lätt för mig, tiden rinner iväg. Skolrasten närmar sig, vilket också kan vara ett orosmoment. Pappret från hans lärare är långt ifrån klart. Jag väljer att slå två flugor i en smäll, där jag både ger och tar. Jag ger Johan sin belöning för att kunna ta ut honom på rasten utan en konflikt.

–Så här gör vi, säger jag, nu tar vi rast och sedan fixar vi med ditt lösenord, men efter det så måste vi jobba lite mer med mattetalen igen. Jag frågar om det låter bra och får till svar att han ska visa mig något på youtube sedan. På rasten ringer jag Johans elevassistent och får ett lösenord. Jag berättar om lektionen och han påminner mig om Johans belöningssystem som kan funka som motor ibland. Förutom datorn så fikar de tillsammans som belöning.

Tillbaka i rummet efter rasten så får vi igång datorn och Johan knappar in youtube. Han vill visa mig klipp på när skateboardåkare ramlar och slår sig. Det känns inte helt ok men heller inte oacceptabelt. Vi tittar och förfasas hur de ramlar och slår sig på bildskärmen.

När 20 minuter har gått säger jag att nu är det tid att göra klart papperet från hans lärare. Jag har här en plan B. Eftersom han redan är inloggad på datorn så inser jag hur hög tröskeln är till att få honom att stänga av den. Så jag tänker att han får välja mellan att göra klart papperet eller gå in på någon av sidorna på nätet som specialläraren har tipsat mig om med matematik och svenskaspel .

–Du måste stänga av nu.

–Bara lite till.

–Nej, men du kan få välja att jobba på någon av de där sidorna som vi varit inne på tidigare, de med korsoden tex du vet, istället för att göra klart matten?

–De är ju skittrista.

–Det tyckte du inte sist...det spelar ingen roll du måste stänga av nu.

–Jag ska se klart det här.

Jag tittar på Youtubeklippet, det är 10 minuter kvar plus alla andra klipp till höger på skärmen.

Färskt i minnet har jag en incident där någon prompt tog datorn ifrån honom på fritids och det slutade i kaos.

–Nu måste du sluta, säger jag och lägger en hand på Johans axel. Det gillas inte denna gången, han skruvar på sig i protest. Annars så brukar han gilla kramar och närhet. Hittills har jag inte höjt rösten en enda gång, det brukar bara förvärra situationen. Jag tänker inte tvångs stänga av Johans dator, jag väljer att med en neutral röst hota lätt.

–Om du inte stänger av datorn nu så kommer du inte kunna få någon fika som belöning. Fast jag vet och Johan vet att det nog inte är riktigt sant.

–Det kommer jag visst att få, säger han triumferande, för assistenten är schyst och det är inte jag. Jag vill svära och säga, ”nu får du för fan lägga ner, stäng av datorn!” Jag ger honom fikaultimatomet ändå och säger

–Om du inte stänger av om 8 minuter när klippet är slut så kommer jag att se till att det inte blir något fika. Åtta minuter senare sitter vi bredvid varandra och glor på varsin skärm. Han försöker att visa mig saker på sin dator, och jag, som om vi hade varit jämngamla och osams, vägrar att göra honom till lags. Rollerna är nästan ombytta, han vill visa saker, och jag tjurar och vägrar att titta.

Syfte och frågeställning

Ett syfte är att kunna skriva av mig denna vårterminen, denna händelse som förde mig så nära väggen som jag aldrig mer vill närma mig. Jag vill rannsaka mig själv och mitt handlande och försöka hitta nya vägar som kan, om inte förklara, åtminstone öppna upp för en ny förståelse. Ett viktigt allmänt syfte är att öppna upp för skuldförståelse inom läraryrket, närmare bestämt fritidsläraren. Jag tror att jag är långt ifrån ensam i läraryrket att bära dessa funderingar om skuld och moral. Att vandra hemåt och i huvudet gå igenom olika situationer och undra om man gjorde rätt och känna en obehaglig känsla i kroppen, skuld. Var *jag* skyldig till något, gjorde jag mitt bästa och gjorde jag rätt?

Skuld är det som jag kommer att koncentrera mig mest på. Hur gör vi när vi känner skuld? På skolor överallt ber vi (rätt eller fel) elever att be om ursäkt. Hur man än ser på elevdemokrati och öppna dörrar så sitter skolpersonalen i en maktposition som eleverna inte innehar. Det betyder att vi som jobbar på skolor och liknande instanser måste inneha en större portion moral och ödmjukhet. Det i sin tur kommer att leda till tillfällena då vår moral kommer att ifrågasättas. Risken, eller chansen om du så vill, att känna skuld kommer då att dyka upp. Jag har valt att

använda *Albert Camus* tankar om skuld, makt och att fly den ofrånkomliga domen. Just dessa tre ämnen vrids och vänds på i hans bok *Fallet* (2007).

Hans förklaring av begreppet *absurditet* (*Myten om Sisyfos*, 2001) kommer jag också att använda mig utav. Camus förklaring av *absurditet* är mångfacetterad men går i sin enkelhet ut på människans oförmåga att se, förstå och tyda hela livsbilden. ”... där själva tomheten blir värtalig, där de dagliga gesternas kedja brustit och själen förgäves söker efter en länk som kan foga samman kedjan. I detta svar ligger ett första tecken på det absurda”. (Camus 2001, s. 16). Att medvetandegöra den formbara sanningen och fylla tomrummen med ett acceptabelt liv och vara medveten om *absurditeten*. Med den inställningen kommer livet att bli mer acceptabelt.

Jag har alltid haft en hög ambitiös ansats på de skolor och fritidshem där jag jobbat, det är ingen nackdel men fallet blev hårdare när jag inte lyckades med mitt uppdrag. Dilemmat blir personligt. Jag vill så gärna lyckas att få honom att jobba, och samtidigt är jag rädd för att hamna i konflikt och vågar därför inte kräva för mycket. Detta leder till skuldkänslor och många frågor hopar sig i huvudet. Jag har valt att undersöka dessa frågor.

* Kan fritidslärare hantera skuldkänslor?

* Vilken form tar skuldkänslorna?

* Vad gör vi av skulden?

Fritidslärare skall vara, inte bara barnens förebild, utan även verka som yrkesförebild för alla som vistas på skolan, annan personal, ledning och föräldrar. Det tar på krafterna att vara på topp jämt.

Med vetenskaplig essä som metod

I den vetenskapliga essän kan den osynliga praktiken göras synlig. De lärdomar man gör kommer av de reflektioner och tolkningar jag gör av mitt dilemma genom mina frågeställningar. När jag har min berättelse framför mig, nedskriven så exakt som jag minns den utan att utlämna något, så blir allt tydligare. De praktiska kunskaperna är avgörande för hur reflektionerna kommer att se ut. När Thomassen (2007, s 178-181) förklarar begreppet *hermeneutik* som ofta används som forskningsmetod inom humanvetenskapen blir det ett självklart val att arbeta med. ”Hermeneutikens uppgift är just att redogöra för vad förståelse är ...” (Thomassen 2007, s. 181). Jag kommer att tolka mitt dilemma och sätta mig själv både i förarsätet och berätta vad jag ser, för att sedan ta plats i baksätet och reflektera över vad jag sett. Jag skriver för att kunna förstå bättre. Som hjälp att tyda skuldkänslorna och försöka komma till botten med hela problematiken kommer jag att ta olika

teoretiska, filosofiska perspektiv till min hjälp. Hur handlar jag i denna mellanmännsliga praktik, varför, och hur får det mig att känna? *Praktisk handlingskloket* (Hellspong 2011, s.161) är ett annat begrepp man kan använda. Hur använder jag min erfarenhet i situationen och vad får det för konsekvenser? Det är arbetet på skolan som är i blickpunkten, och jag kommer att lägga tyngd på den skuld som kan uppkomma i min roll som lärare och pedagog i arbetet med andras barn. När jag läser vad jag har skrivit så är förhoppningen att jag skall kunna känna förståelse på ett nytt sätt. Med tänkvärd litteratur skall jag granska det som hände och hitta nya infallsvinklar att utforska.

Med en betraktande vetenskaplig metod som *hermeneutik* kommer jag att komma åt det innersta mänskliga uttrycket och känna ”livsyttningar” (Thomassen 2007, s. 181) så som skuld och makt. För att kunna få ett resultat måste en förståelse av händelsen uppnås. Med en objektiv tolkning med subjektiva ögon tolkar jag dilemmat för att inte bara jag ska förstå utan för att få en allmänmännslig förklaring. Fördelen med denna metod är att här kan jag forska för en förståelse om dessa känsloutttringar och om det man inte kan ta på men som ändå blir så tydligt.

Etiska överväganden

Etiska överväganden har gjorts för att minimera att ingen av de inblandade skall känna igen sig. Alla namn i berättelsen är fingerade och jag nämner inte skolan vid namn eller var skolan ligger. Jag har även uteslutit att nämna vilken årskurs det handlar om. Åldrar har i detta sammanhang en mindre betydelse. Tidsaspekten, när detta utspelar sig, lämnar jag också utanför texten.

Personliga reflektioner

Det första jag tänker på är att jag ångrar bittert vad jag har lovat. Jag ångrar det så hårt att det går ut över mitt arbete. På en av de första dagarna på min nya arbetsplats sitter jag med biträdande rektor och pratar om mina arbetsuppgifter. Hon berättar om Johan och hur länge de har sökt en fast heltids elevassistent till honom och hur glada de är att de slutligen har hittat en. Han börjar inte för än om två veckor. Tills dess får vi i arbetslaget turas om att vara med Johan. Jag brukar aldrig ta på mig assistentuppdrag, men som nyanställd så vill jag visa god vilja. Jag säger att jag kan ta huvudansvaret tills assistenten kommer.

–Jag har träffat Johan och vi kom bra överens, berättar jag. Jag erbjuder även att hoppa in när assistenten är sjuk.

–Jag har jobbat med krävande barn tidigare. Jag behöver inte säga detta, jag säger det mest för att spä på min yrkeserfarenhet för min nyblivna arbetsledare.

Jag hade innan jobbat 12 år på en skola som jag lämnade på grund av brutna löften från ledningen. Jag hade hotat med att sluta och var väldigt nöjd med att jag fullföljde. Många var väldigt besvikna på de ansvariga och stod på min sida, och det kändes väldigt bra förstås. Dessutom blev jag mer eller mindre draftad bara tre veckor efter mitt beslut, till skolan i min berättelse. Mitt yrkessjälvförtroende slog volter. Med mitt goda självförtroende och med den erfarenheten jag har efter år inom skola och omsorg målar jag upp mig själv som pedagogernas stålman. Anledningen till denna arbetsprolog är att den är av betydelse för min utvidgade reflektion. Mannen som för monologen i min huvudreferens *Fallet* lever stort på sitt självförtroende men tvingas till slut till korset.

Något jag frågat mig är vad som hade hänt ifall Johan hade velat rita och måla istället för att vara på lektionerna? Om en elev skulle känna sig tillfreds och känna lugn genom att måla, hade det varit mera acceptabelt än att titta på film på en dator? Jag hade nog tyckt det och känt mycket mindre ånger. Dels för att det är mer kreativt än att bara sitta och titta på en bildskärm. Men faktum kvarstår dock, att försöka få alla att nå skolans läromål. Dessa läromål och betygskriterier ligger framför ämneslärares ögon och är mer än någonsin 2017 ett stressmoment för lärarkåren, med larmrapporter om sänkta resultat i svenska skolor i internationella undersökningar, och med en påtaglig lärarbrist. Som fritidslärare har jag en annan prioritering. Det sociala välmåendet, att se till att alla mår bra och att det råder en bra stämning på fritidshemmet, och att hjälpa till i, eller stoppa konflikter hos eleverna ligger högre upp på agendan. Om det inte ligger prioriterat hos oss vart ligger det annars? Med dessa olika prioriteringar och med elever som Johan blir intressesfären väldigt olika. Skuld känslor innanför lärare för att inte skolarbete utförs, skuld för att man inte orkar slutföra. Oftast så behöver man inte vara så auktoritär när man jobbar med yngre barn. Det är ju något som man vill undvika och kanske inte alls vill veta av. Att höja rösten och be en grupp dämpa sina röster i ett klassrum kan ses som auktoritärt, men man skulle inte se det som befällande. Jag har inga problem att se mig själv som auktoritär i min roll som pedagog.

Men ibland ser jag skolpersonal ta allt för nära kompisrelationer, då gärna till en elev eller en grupp elever. Beroende på hur denna relation ser ut kan det få konsekvenser för annan personal. Johans assistent fikade med honom och hade helt andra krav än vi andra. För mig fick det följderna att jag i motsats sågs väldigt sträng även fast jag gick på slak lina och vägde mina ord på guldvåg i hans tillvaro.

Utvidgade reflektioner

Självförtroende och absurditet

I Albert Camus bok *Fallet* (2007) får vi möta Jean-Baptiste Clamence. En före detta domare och advokat som är en rättskaffens man som bjuder på sig själv och är omtyckt både i privatlivet och i sitt yrke. Det är en man som visar ett stort högmod. Något han föredrar att kalla ”högröstade blygsamhet” (Camus 2007, s 38). Han vurmar för de mindre lottade och njuter av att visa sin godhet och att få hjälpa till. Han älskar när folk tackar honom och behöver sällan själv känna tacksamhet. Han använder sig gärna av sin sociala skicklighet, både utanför och i sitt yrke. Så länge som han agerar den rättvise och rättrådige vilar aldrig någon skuld på hans axlar. Jean-Baptiste Clamence är en fiktiv figur men jag känner igen mig. Jag tror vi alla kan känna igen oss i valda delar av hans register. Det var nog ingen slump att jag räckte upp handen och åtog mig att hjälpa till med Johan. Jag har gjort det tidigare. Aldrig som elevassistent men jag har ofta åtagit mig att sitta med elever som har haft det lite kämpigt och fått den där sköna känslan av att lyckas med något som andra misslyckats med. ”Gud va bra det gick när du hjälpte Stina, hon lyssnade verkligen på dig!”

Av sådana här kommentarer kan man växa. Elevassistenter däremot som har till uppgift att varje dag följa en elev som kräver ett specifikt åtagande kommer att få se hela spektrat av individens problematik och kommer då att löpa en större risk att få skuld-känslor för att inte räcka till. Det är mycket man gör som man aldrig får uppskattning för. Men hinner man inte ingripa i tid eller som i mitt fall där jag väljer att inte ingripa så kan det hända att någon undrar varför man inte gjorde något. Ens handlande ger alltid konsekvenser. Camus skulle antagligen ha sagt, med tanke på det *absurda*, att vad man än väljer att göra så är det bara på chans att du aldrig kan veta eller förutsäga något. Camus skriver i *Myten om Sisyfos* (2001, s. 29) att man kan placera in det absurda i en treenighet, ”det absurda, människan och omvärlden”. Johan och jag står för det mänskliga i detta dilemma. Skolan och världen utanför är vår omvärld. Det absurda kan inte leva utan våra mänskliga tankar, den kan heller inte existera utanför denna värld. Om jag har ett problem eller en sanning så måste jag alltid räkna med absurditeten då den inte går att bortse ifrån. ”Det absurda har en mening endast försåvitt man inte samtycker till det” (Camus 2001, s. 30). Om vi inte är slavar under varken regler några givna sanningar så kommer vi att kunna leva friare men också utan egentlig mening. Vi bygger våra liv på våra sanningar och på mer eller mindre restriktiva regler och livsåskådningar, utan dessa skulle absurditeten tappa sitt fotfäste och på samma gång ge oss en möjlighet till att göra vad vi vill.

Vart leder då detta resonemang? En tröst kanske, en förmildrande omständighet. Om jag hade samtyckt och haft absurditeten som en levande sanning så hade inte situationen förändrats, dock så hade jag kunnat haft en helt annan hållning. Mitt självförtroende kanske inte skulle ha körts i botten och skuldkänslan blivit lindrigare med en annan syn på händelsen. Egna sanningar och hopp om liv har vi alla, så vida vi inte har absorberat *absurditeten* totalt och går i självmordstankar för att införliva den absoluta friheten. Detta blir ett ämne för en annan sorts tro och filosofisk fanatism. Att leva under sådana tankeförhållanden blir som ett filosofiskt självmord. ”Det filosofiska självmordet” (Camus 2001, s. 27). Det är svindlande tankar om vad som krävs för att bli helt fri. Alla har vi friheten att välja, leva nu eller dö nu. Innebörden av att fortsätta leva skulle vara att konfronteras med ett liv som inte går att lita på. Ett liv där du rättar in dig i ledet och utför det du tror är rätt, om och om igen utan att vara fri.

Man kan inte hålla sig fri från alla fördomar, sociala eller moraliska; tvärtom, man underkastas delvis deras inflytande, och de bästa bland dem (det finns goda och dåliga fördomar) rättar man sitt liv efter. Följaktligen inser den absurda människan att hon i verkligheten inte varit fri. Enkelt uttryckt: i samma mån som jag hoppas på eller oroar mig för en sanning som skulle gälla för mig ensam, ett sätt att vara eller skapa, som jag ordnar mitt liv och därigenom medger att mitt liv har en mening - i samma mån bygger jag barriärer och pressar in livet mellan dem. (Camus 2001, s.50)

Om man förmår att leva med vissheten och samtycka till den *absurda* verkligheten och dess konsekvenser så har man allt att vinna i en osäker tillvaro. Den eviga friheten kommer efter döden.

Jag tar för givet att jag är rätt man på fel ställe. Johans lärare som borde vara mer engagerad i problematiken har inte det sociala handlaget som krävs. Min *goda fördom* om henne som lärare säger mig att han får det bäst hos mig fast jag tycker att det är lika mycket hennes uppgift. Jag har knappt sett henne jobba enskilt med Johan någon gång och ändå är detta min slutsats. Var har jag fått denna fördom ifrån? Jag har arbetat nära flera låg- och mellanstadielärare och de flesta har haft det svårt att ta elever som är krävande. Fördomen att alla ämneslärare har svårt att hantera krävande elever blir en *god fördom* när det innebär att dessa elever ännu snabbare hamnar hos fritidsläraren som kan hjälpa dem på rätt sätt. Jag bygger det här exemplet på mina erfarenheter och att falla in i fördomar på detta sätt känns fel. Sant är det dock att dessa elever förr eller senare hamnar på fritidslärarens bord och blir något som denna yrkesgrupp måste rätta sig efter.

När jag läser Camus (2001, s.50) textrad om en sanning som bara skulle engagera mig ensam att ordna mitt liv efter så börjar jag tänka på vad jag har läst i *Etik i arbete med människor* (Henriksen, Vetlesen 2014). De skriver om Immanuel Kants pliktetik och jag fastnar för raden ”Vi måste alltså vara konsistenta i vår moraliska vilja...” (2014, s.180) Det betyder att en moralisk handling skall vara motsägelsefri och skall följas av alla. När jag gav efter och inte gjorde min plikt inne i speciallärarens rum visade jag på bristande moral. Skulle jag vilja att andra agerade på samma sätt? Jag ser det som att det blev en verklig sanning för *mig* just då när jag reagerade ensam. Det blev i stunden det mest meningsfulla och uthärdliga lösningen. Om jag fick höra att någon hade handlat på samma sätt i en liknande situation skulle jag inte moralisera över det. Kant skulle nog ha tyckt att min moraliska hållning var klandervärd medan Camus skulle se det som ett sätt för mig att få en sanning att bygga eller fallera meningen med livet på. Moralen var redan lite naggad i kanterna. Johans assistent och jag samtalade ofta om hur dagarna såg ut för honom och att han bara flöt ovanpå och stoppade vid minsta motstånd. Påverkades jag av detta, förmodligen?

Vems sanning ska vi gå på när vi hamnar i situationer där det är svårt att välja? Vill man behålla kontrollen eller makten över sitt handlande så väljer man så klart sin egen sanning, eller den som skaver minst. I berättelsen finns mångas sanningar att ta hänsyn till och friheten begränsas för varje sanning som jag måste ta hänsyn till. Barnsanningar om hur vuxna eller personal är, mina kollegors sanningar om vad som är bästa lösningen. Biträdande rektors sanning om personalens arbetssätt och föräldrars sanning om hur deras son är i verkligheten. Det måste ske snabbt och att förlora kontrollen och visa obestämthet skulle gjort förmiddagen ännu mer osäker och kanske ohållbar.

Makten och sanningen

”Någon måste ju alltid få sista ordet. I annat fall kan man komma med motskäl för varje skäl och så tar det aldrig någon ända. Makten däremot avgör allt.” (Camus 2007, s. 36, 37). Johan säger emot eller lyssnar inte, vilket jag tar som en motsägelse. Jag vill att han lyssnar och gör som jag säger. Det handlar om makt och om att tycka saker. Han tycker inte som jag men jag vill att han ska tycka som jag. Någon måste bestämma. Jo, jag försöker att vara demokratisk och låta honom välja vid ett tillfälle men det biter inte det heller. En hotbild ur *Fallet* ”’Detta är sanningen’, säger vi. ’Ni kan ju diskutera den om ni vill, det intresserar oss inte. Men om några år kommer det att finnas polis som visar er att jag har rätt.’” (Camus 2007, s 37).

Var jag inte tillräckligt auktoritär? Skulle jag ha tagit datorn där och då och tagit konflikten. Den frågan som är intressant är, skulle jag ha blivit skuldfri? Ja på ett plan skulle jag kanske det. Jag skulle kunna gå rakryggad ut och säga att jag hade följt de bestämmelser vi kommit överens om. Följderna av en sådan handling skulle lätt kunna generera i andra situationer som skulle kunna skuldsätta mig. Han skulle kunna göra illa mig, han skulle kunna ha sönder något eller rymma från skolan. Rent tekniskt hade jag flyttat skulden till eleven. De gånger han lämnat skolan har hans mamma tyckt att vi har varit oerhört oansvariga. På slutet hotar jag med indragen belöning till ingen nytta, ”vänta du bara”. Man kan ju också se referatet ovan om polisen som ett inlägg hur man kan diskutera dessa barn i korridorer och på möten. ”Hen kommer det inte att gå bra för om det inte sker en förändring”, och då menar man som oftast att barnet kommer att råka illa ut senare i livet.

Sanningen var det dessutom bara jag som ägde. Johan hade såklart en annan sanning. Min sanning och agenda är att jag vill få honom att göra någonting annat än att titta på film utan att komma i konflikt, för jag vet den bakomliggande problematiken, läroplanens kunskapsmål var långt borta. Johans sanning och önskan tror jag var att få mig att lyssna på honom och slippa skolarbeten, han visste också om problematiken är jag säker på. Mina kollegor hade tacklat problemet med ett ganska hårt ogenomtänkt belöningsystem för att behålla kontrollen. Men att stänga in en elev i ett sådant system minskar man individens självkänsla. Jag som en i arbetslaget förväntades att följa dessa regler. Det föll sig naturligt att vi som var assistenter skulle vara extra noga.

Att inte få sitta i samma rum som sina kompisar och arbeta måste han känts konstigt. Han störde de andra eleverna helt klart men målen helgar inte alltid medlen. Både piskan och morötterna blev något som hans klasskompisar var väl medvetna om. Johan kunde brösta sig inför kompisar både över belöningar och bestraffningar han fått. Så metoden funkade inte. Hans tillstånd var som en *revolt* ”...som ger livet dess värde.”(Camus 2001, s.48) *Revolten* ingår i teorin om det *absurda* och är kortfattat självmordets motsvarighet. Med öppna ögon tar man kampen mot det absurda och dess frihetsberövande. Johans ande var som en *revolt* mot makten och dess regler och kampen om att få vara sig själv. ”[revolten] innebär ett ständigt möte mellan människan och hennes eget dunkel; den innebär kravet på en omöjlig klarhet. Den ifrågasätter tillvaron i varje sekund.” ”I revolten är människan ständigt identisk med sig själv.” (Camus 2001, s.47)

Johan hade sin diagnos och brottades med sig själv, men han visste alltid vad han ville, ifrågasatte beslut och kunde inte göra till sig.

Skuld

Detta rum som vi blev sittandes i flera gånger fick känslan av en öppen anstalt. Ibland gick det bättre och då kunde vi båda pusta ut. Men det kom *alltid* en dålig period då historien ovan upprepades, eller så rymde han och jag fick ut och leta. Min självkänsla och mitt kunnande går i träda. Jag förmår inte att göra mitt bästa, och hela min livssituation blir lidande. Jag fattade inte då vad det handlade om utan tog det som att jag var jävligt trött på Johan bara. ”Jag tycker att jag börjar glömma de lärdomar jag aldrig hade inhämtat och som jag ändå var så förtrogna med, jag menar att leva” (Camus 2007, s 35). Om vi leker med tanken att jag hade haft en mindre ambitiös och en mer tillåtande attityd till hur jag såg på mitt arbete med eleverna, vi kan även kallade det en något lägre moral, hade mina skuld känslor då varit mindre? När Camus skriver att han glömt hur man lever tänker jag att situationen som jag befann mig i, den rådande stunden, hade blivit så laddad och absurd så jag glömmer *fronesis*, min ”[praktiska] urskillning och omdömesförmåga” (Thomassen, 2007, s 153) och jag glömmer att leva och allt som är kvar är mitt hopplösa jobb.

Skulden får mig att resignera och tar fram den sämsta sidan av mig när jag ”vägrar att göra honom till lags. Rollerna är nästan ombytta, han vill visa saker, och jag tjuvar och vägrar att titta.” Just det här slutet på berättelsen, att bestraffa med att visa ointresse och ignorans, är något som fått mig att fundera över hur vi skolpersonal hanterar stora och små bestraffningar. Som jag skrev tidigare under syftesformuleringen så finns det anledning för oss skolpersonal att ha ”en större portion moral och ödmjukhet” inför vårt uppdrag. Flera andra yrkesgrupper har en liknande situation som vi, poliser och politiker till exempel. Vad är då rimliga bestraffningar inom skolans väggar? Olika sorters bestraffningar, och hot om bestraffningar, förekommer på skolorna och fritidshemmen lika mycket som vi har belöningar för gott uppförande och bra resultat i form av guldstjärnor, glass och liknande. Denna piska/morot mentalitet tycker jag inte om. I vissa fall behövs den kanske men det får inte bli en norm. Att låta elever jobba mitt emellan dessa två ytterligheter, piskan och moroten, blir instängt och frihetsberövande. Att motivera eleverna och ge dem egna verktyg att själva nå sina mål måste prioriteras och belöningar och bestraffningar bör vara självklart sekundära.

I mitt fall kändes hela situationen som en bestraffning för både mig och Johan. Mitt i den platsen skulle jag jobba med de metoder som gjorts verksamma, belöningar eller bestraffningar. Jag hade väldigt svårt att känna mig bekväm inuti det systemet. I vissa fall kan jag se att ett individuellt

belöningssystem kan vara befogat. Men efter att ha hört och förstått på vilket sätt man hade jobbat på tidigare så drar jag slutsatsen att man gjort fel från början. De tydliga ramarna som är så viktiga verkar ha bestått av belöningar eller samtal hem som arbetsmedel. Hemmavid var man var trött på samtal med skolan och hade svårt att sätta gränser.

Jag har alltid tyckt och sagt till människor att mitt yrke blir vad man gör det till. Att det ofta är frihet under ansvar och att man ofta kan bestämma över sin tid och hur man vill jobba. Med tiden har förutsättningarna i yrket förändrats och jag kan inte hålla med om denna frihet längre. Vi utsätts för fler moment som vi inte känner oss bekväma med. Vi förväntas att leverera resultat som går att mäta utan att egentligen veta hur. Enkäter skickas ut till brukarna, loggböcker, utvärderingar skrivs av fritidspersonal och effektiviteten skall höjas inför varje termin. Allt för att bevisa vårt existensberättigande känns det som ibland. Ett resultat av detta blir att glädjen ersätts med skuld känslor att inte räcka till. Resultatmässigt för mig inne med Johan blir det svårt på många sätt. Jag har ett krav att göra mitt bästa att få honom att göra sina skoluppgifter, jag ska dessutom få honom att trivas i situationen utanför sitt klassrum, och helst se till att hålla honom borta från sin skoldator som dessutom ingår i hans belöningssystem. Till min hjälp har jag dessa inarbetade metoder, fika eller ringa hem.

”Förnuftet är ett instrument för tanken och inte tanken själv. En människas tanke är framför allt hennes längtan.” (Camus 2007, s. 43) Agerade jag förnuftigt, använde jag mitt sunda förnuft när jag *inte* tog datorn ifrån honom? Jag tänkte inte då att jag handlade förnuftigt, och det sunda förnuftet är inte alltid den kloka lösningen. Den ser förstås olika ut ifrån person till person, precis som vad vi längtar efter ser olika ut. Jag har bilder i huvudet när jag håller honom hårt i min famn ute på skolgården, sparkandes med hår från en annan elev i sin knutna näve. Utbrotten var många. Jag tänkte att det var oklokt och förknippat med en risk att frånta honom hans dator. Längtan efter lugn fick förnuftet att bestämma sig. Antagligen hänger skulden ihop med att jag tog upp min mobil under arbetstid, hade det kännas bättre om jag hade suttit och rullade tummarna? Jag längtade definitivt bort där ifrån men förnuftet sade mig något annat. Moralen påkallade min plikt i kontrast till en konflikträdsla. I min yrkesroll längtade jag även till att finna nycklar till dessa barns innersta. Men denna tanke var just en längtan och hade ingenting med förnuft att göra.

Jag vet inte inte hur man hade försökt att jobba med Johan inne i klassrummet, den tiden var förbi. Skuld var inget som vi på avdelningen tog på oss, det var hemmets fel eller Johans diagnos, det var heller ingen som anklagade oss.

”Var och en har krav på att vara utan skuld till varje pris, även om han för den sakens skull måste anklaga hela människosläktet och himlen därtill.”(Camus 2007, s. 58) Mamman blev besviken på oss ibland men aldrig riktigt anklagande. Att erkänna att man har gjort fel och riskera att bli dömd av kollegorna, rektor och föräldrar är inget uppdrag som man tar på sig om man kan komma undan. På en skola där alla vuxna ska vara förebilder till barnen blir det känsligt att erkänna att man agerade fel. Skulle vi känna skulden närma sig så finns det uppfostran, skilda föräldrar, personaltätheten, ledningen, någon annan kollega eller en diagnos att skylla på. I detta fallet ser jag det kollektiva misslyckandet, och jag ser också den kollektiva skulden. Sen att det är jag som tar på mig skuld känslorna är för att jag satt ensam som siste man och den som skulle verkställa allas önskningar.

”Det är inte vårt jobb att uppfostra barnen!”, en mening jag hört från kollegor ofta och är kluven till. Det är nog ordet *uppfostra* som jag mest hänger upp mig på. Att fostra är det som vi skall göra står det i Lgr 11, ”...sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.” (Lgr 11 s.4) Någon föräldraroll skall vi inte inta men fostra eleverna på skolan måste vi.

Etik och moral är förknippade med skuld känslor. Det är klart att man kan känna att det vore skönt att få slippa dessa känslor och att få slippa *uppfostra* eleverna. På en skolgård kommer många att tycka och känna olika saker när du agerar i en konfliktsituation, de inblandade, annan personal, kanske en närvarande förälder och inte minst du själv. Jag vet inte hur många gånger som jag har fått be om ursäkt för att jag har skällt på fel barn, det är lätt hänt. Om vi förväntar oss att barnen skall be om ursäkt så måste vi kunna be om ursäkt. Om vi inte kräver en ursäkt av eleverna så måste vi kunna be om ursäkt ändå. Allt detta tillhör uppfostran med allt vad det innebär, det måste man vara införstådd med om man ska jobba på en skola.

Det heter att man använder reptilhjärnan när man inte tänker efter utan handlar snabbt, ofta i affekt och utan att tänka efter. Att allt för snabbt dela ut bestraffningar till elever som i sin tur har handlat utan att tänka efter. Det kan handla om att vilja ha *total kontroll* i ett klassrum. Tillsammans i rummet med Johan försöker jag att få kontroll över läget, ligga ett steg före. Men jag hamnar snabbt i uppförsbacke och tvingas snabbt att rekrytera all min yrkeserfarenhet. Vi litar ofta på att scener ska utspela sig på samma sätt som det gjort vid liknande situationer vi varit med om. Och då kommer man att ligga steget efter om man enbart tänker förlita sig på sina erfarenheter. Man måste kunna improvisera och anpassa sig, vilket i sig kan vara en medhavd erfarenhet. Med endast god erfarenhet utan insikten om förnuftets flyktighet blir möten formbestämda och slentrianmässiga. Jag

hamnade flera gånger i speciallärarens rum med Johan. Det var lätt att tro att det skulle gå som det gick sist. Men det funkar inte så, beroende på våra individuella dagsformer, jobbet som skulle utföras och ibland, rätt eller fel medicinering, så såg det olika ut. Detta tog på krafterna att inte veta från gång till gång, vad gjorde jag för fel vad gjorde som var rätt? Vi hade möjligheten att gå ut på skolgården om vi behövde pausa. Detta var något som också var förenat med en osäkerhet. Om vi hade en bra dag var det inga problem men om det inte var det var det alltid en risk att bli osams med andra på skolgården och lättare att rymma om det hände något. Det måste finnas någonting mer som varken regler eller erfarenhet kan köpa oss. Det kan ligga på ett rent mänskligt plan, att orka och våga se saker som man blundat för, det är nog så är det en ovisshet vi får leva med. ”Det enda man kan säga, är att världen inte är förnuftig. Det absurda ligger i mötet mellan det irrationella och det förtvivlade behov av klarhet, som skakar människosjälens i dess djup”.(Camus 2001, s. 22).

En bestraffning kan komma fast man inte tänker på det som en bestraffning. Det kan vara en ignorerad handuppräknings fråga från en elev, för att den eleven inte förtjänar att få ordet för att hen innan har stört på samlingen.

Eller att inte låta någon få en andra chans. Revansch var nog den känslan som låg närmast för mitt handlande när jag ignorerar Johan efter att ha gett upp. Jag tänkte inte glädja honom med uppmärksamhet när han inte lyssnar på mig. Eller kanske var det för att jag ogillar straff och belöningar (och kanske för att jag var frustrerad över hur någon kunnat bestämma att film på dator skulle vara en belöning) som metod som fick mig att ge upp. Revansch som medel i att återfå makten och kontrollen. I boken *Fallet* (Camus 2007, s.42) så förnedras Jean-Baptiste Clamence inför en folksamling. Han vill hämnas och hatar att inte vara på toppen och sitta inne med den makt han tycker sig ha förlorat i förnedringen. Men samtidigt så säger hans tankar någonting annat. ”Om jag verkligen hade hållit på sanning och klokhet som jag påstod mig göra, varför skulle jag då ha brytt mig om den där händelsen som de som bevittnat den redan hade glömt”(Camus, 2007, s. 42) Ja, klok och förnuftig tyckte jag mig själv vara. Det hade ju inte varit något vittne där som kunnat peka finger eller haft åsikter på hur jag skötte mitt jobb. Så mina skuld känslor handlar om min förlorade yrkesstolthet. Jag var ensam precis som den ordinarie assistenten. Han hade tagit en annan väg, om det var den vägen han blev tvungen att ta eller om han valde, vet jag inte. De blev kompisar och hittade genom det sätt att få honom att jobba, men alltid om inte mer, på Johans premisser.

Tanken om att inte visa svaghet inför mina kollegor var alltid närvarande. Att vara andra till lags, utföra det som vi beslutade om, visa att man gör sitt jobb, att ständigt vara duktig. Men jag har alltid varit beredd att erkänna mina svagheter. Storleken på moralen och etiken kan se olika ut i ett

arbetslag och kan värderas olika. Regler eller samtal, att låta vara eller konfrontera, skuld eller bortförklaring. Vad vi än väljer så kan det gå snett, vi kan räkna med att det kommer gå som det vill. Vi har ett gemensamt ansvar och vi har ett eget ansvar att hantera den skuld som vi väljer att känna.

Alla former av moral är grundade på tanken att varje handling har konsekvenser som legitimerar eller dömer den. Om man är genomträngd av absurditeten, anser man bara att dessa följder bör ställas i klart ljus. Man är beredd att betala för sina handlingar. Eller uttryckt på annat sätt, man räknar med ansvarigheten men inte med skulden. Vidare är man villig att utnyttja erfarenheter i det förflutna som grund för nya handlingar. (Camus 2001, s. 58)

Jag lämnar er här till egna funderingar.

Slutord

Att ha insikt i hur skuldkänslor kan byggas upp inom detta yrke, som involverar olika möten varje dag och där man konfronteras med mångas olika sanningar, är det viktigt att nå en förståelse för problemet. Utan den förståelsen står vi oss slätt när vi blir anklagade av andra eller sig själv. Jag var nära att gå in i väggen, jag hade behövt att få insikt i dessa frågor tidigare. Om den här skriften har fått dig att fundera lite extra på din skuld eller på hur oskyldig du är, så var det meningen. Men är det något som jag har lärt mig så är det att försöka ta det med ro och inte hetsa upp sig i onödan. Det finns ett ordspråk som säger, att fela är mänskligt. Det inger tröst, arbeten med människor kommer alltid innebära att man då och då trampar någon på tårna, då även sina egna. Vi ska alla jobba mot samma mål för barnens bästa och ibland bjuder inte det bästa på situationer som vi hade önskat oss.

Med absurditeten i ryggsäcken kan vi dessutom ana att göra sitt bästa aldrig kommer att gillas fullt ut. Ibland går inte barnets bästa och måluppfyllelsen hand i hand och vilken fot man bestämmer sig för att stå på är upp till var och en. Kanske ska man gå dit där skulden blir minst eller så följer man sitt hjärta, och då vet alla att skulden kan stå på lut. Man tänker inte på det först, men så när man minst anar det så kan skuldkänslorna dyka upp. Hos Camus romanfigur kommer det som ett skratt som förföljer honom och vägrar släppa taget. Vi kan enas om att skulden och skuldkänslorna aldrig kommer att försvinna varken om vi förnekar dem eller tar dem till oss. Om vi för upp det till ytan så kan vi analysera den och kanske komma fram till att den var onödiga. Jag har

valt att inte problematisera Camus syn på det absurda allt för mycket, jag valde att istället utnyttja det till fullo. Mitt handlande kommer inte att förändras, att sluta hoppas och längta blir omöjligt i ett oberäkneligt liv. Detta kanske gör mig till slav under mina önskningar men nu är jag medveten om dem.

Referenslista

Camus, A (2007). *Fallet*. Brombergs Bokförlag AB

Camus, A (2001). *Myten om Sisyfos*. Albert Bonniers förlag, andra utgåvan i Delfinserien

Hellspong, L (2011). *Konsten att tala, handbok i praktisk retorik*. Lund, Studentlitteratur.

Henriksen, J,O, Vetlesen, A (2014). *Etik i arbete med människor*. Lund, Studentlitteratur AB.

Lgr 11, *Läroplanen för grundskolan, förskoleklass och fritidshemmet 2011*: reviderad 2015. 2. upp.

Stockholm: Skolverket.

Lindgren, B (1990). *Korken flyger*. Stockholm, Rabén & Sjögren

Thomassen, M. (2007). *Vetenskap, kunskap och praxis*. Malmö, Gleerups Utbildning AB.